

**OSMANLI BELGELERİNE GÖRE BERLİN
ANTLAŞMASI'NDAN I. DÜNYA SAVAŞI'NA KADAR
FRANSA'NIN ERMENİ POLİTİKASI**

Yahya BAĞÇECİ*

ÖZET

Fransa, Berlin Antlaşması sonrası uluslararası bir problem olarak ortaya çıkan Ermeni meselesi konusunda, Ermenileri destekleyen devletlerin başında gelmiştir. Fransa, özellikle komiteci Ermenilerin Anadolu'da çıkardıkları olaylar üzerine, Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde yerel ihtiyaçların gerektirdiği reformların geciktirilmeden yapılmasını öngören Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinin yerine getirilmesi konusunda Osmanlı Devleti'ne baskı yapmıştır. Osmanlı Devleti'nde görev yapan bazı Fransız görevlileri ise, isyancı Ermenileri destekleyici ve kışkırtıcı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ancak Fransız devlet adamları, bu dönemde bağımsız bir Ermenistan projesine sıcak bakmamışlar, yalnızca Ermenileri Fransız çıkarları doğrultusunda kullanmayı planlamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Ermeniler, Fransa, Osmanlı Devleti, Berlin Kongresi.

**ARMENIAN POLICY OF FRANCE TREATY OF BERLIN
TO 1ST WORLD WAR ACCORDING TO
OTTOMAN DOCUMENTS**

ABSTRACT

France has been the leading country that has supported Armenians in Armenian case that occurred after Treaty of Berlin. France urged Ottoman Empire to make it fulfill the 61st item of Treaty of Berlin that required to be performed the reforms that local needs of Armenians in their residential district because of the troubles caused by Armenians. Some French officials that worked in Ottoman Empire supported and encouraged

---

* Erciyes Üniversitesi, ybagceci@erciyes.edu.tr

rebellious Armenians. However French statesmen didn't lean towards an independent Armenia project, they just planned to manipulate Armenians for their benefits.

Key Words: Armenians, France, Ottoman State, Berlin Congress.

Giriş

Fransa'nın Ermenilerle ilişkisini ve onlara yönelik olarak uygulamış olduğu politikayı, Osmanlı-Fransız ilişkilerinden bağımsız olarak değerlendirmek mümkün değildir. Bu çerçevede Fransa'nın Ermenilerle olan ilişkisi, XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nden elde ettiği kapitülasyonlar sayesinde, Osmanlı ticaretinde önemli bir role sahip olan Ermeni tüccarları ile ticari ilişkiler içerisine girmesiyle başlamıştır. Ayrıca Fransa, XVI. yüzyıldan itibaren, Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan Katoliklerin koruyucusu rolünü üstlenmiştir. Bu rolü nedeniyle, Fransa, Katolik misyonerlere diplomatik destek sağlamıştır.¹ Fransa'nın özellikle Gregoryen Ermenileri Katolikleştirmek üzerinde yoğunlaşan faaliyetleri sonucu, XVIII. yüzyılın başlarında İstanbul'da otuz bin Ermeni Katolik mezhebine geçmiştir.²

Fransa, XIX. yüzyılın başlarından itibaren, Orta Doğu bölgesini ekonomik pazarı olarak görmüştür. Bölgeye yerleşmek için Hıristiyanların haklarını korumayı bahane edinen³ ve Katolik Ermenilerinin hamisi rolünü üstlenmeye devam eden Fransa, İstanbul, Çukurova ve Lübnan'da yaşayan Katolik Ermenilerle diğer milletlere mensup Katoliklerin haklarını korumak için her türlü girişimde bulunmuştur. Fransa Osmanlı Devleti'ne baskıda bulunarak 1830'da Katolik Ermeni Kilisesi'nin kurulmasını sağlamıştır.⁴ Ayrıca II. Mahmut, Fransız elçisinin aracılığıyla 1831 yılında Ermeni Katoliklerini "cemaat" olarak kabul etmiştir.⁵ Bununla da yetinmeyen Fransa, 1839 Tanzimat, 1856 Islahat Fermanları ile verilen imtiyazlardan memnun kalmayan Katolıklara destek çıkmıştır. Osmanlı Devleti, 1863'te "Ermeni Milleti Nizamnamesini" ilan

¹ Hüner Tuncer, **19. Yüzyılda Osmanlı-Avrupa İlişkileri**, Ümit Yay., Ankara 2000, s. 99.

² İsmail Özçelik, **Ermeni Sorunu ve Gerçekler**, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2005, s. 85.

³ İsmail Özçelik, **age.**, s. 87.

⁴ Mehmet Saray, **Ermenistan ve Türk Ermeni İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005, s. 36.

⁵ Hasan Kundakçı, **Emperyalizmin Maşası Ermeniler**, Alfa Yay., İstanbul 2006, s. 45.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

ederek, Fransa, Rusya ve İngiltere'nin, Hıristiyan halkların, özellikle Ermenilerin haklarını koruma bahanelerinin önüne geçmeye ve bu istismları durdurmaya çalışmıştır. Bu nizamname ile Ermeniler neredeyse özerk bir statüye kavuşmuşlar, eğitim ve kültürel konular başta olmak üzere cemaat işlerini yürütme haklarına kavuşmuşlardır.⁶

Fransa'nın Ermeni meselesinin başlamasındaki en önemli rolü ise, şüphesiz Fransız İhtilali'nin getirdiği milliyetçi fikirlerin geç de olsa Ermeniler arasında yayılması olmuştur. Ermeni milliyetçiliğinin bu gelişmesinde, Fransa'nın, Osmanlı Devleti toprakları üzerinde açtığı eğitim kurumlarının da etkisi büyük olmuştur. Yalnızca İstanbul'da 1583–1910 yılları arasında 35 Katolik Fransız eğitim kurumu açılmıştır. Bu okulların büyük çoğunluğu ise XIX. yüzyılda faaliyet göstermeye başlamıştır.⁷ Söz konusu okulların çalışmaları sonucunda pek çok Gregoryen Ermeni Katolikliğe geçerken, nasyonalist fikirler de özellikle okur-yazar Ermeniler arasında hızla yayılmaya başlamıştır. Ayrıca Ermeniler ve hayali Ermenistan konusunda Fransa'da yayınlanan çok sayıda kitap ve makalenin de bu fikirlerin Ermeniler arasında benimsenmesinde etkili olduğunu söylemek mümkündür.⁸

Berlin Antlaşması Sonrası Fransa'nın Ermeni Politikası

Berlin Antlaşması, Ermeni meselesini siyasi olarak başlatmış ve bu dönemde mesele, özellikle Antlaşma'nın 61. maddesinde⁹ öngörülün reformların büyük devletlerin nezaretinde Osmanlı Devleti tarafından yapılması çerçevesinde şekillenmiştir. İşte söz konusu Antlaşma sonrası, Ermenilerin yaşadıkları yerlerde reformlar yapılması için Osmanlı Devleti'ne baskı yapan devletlerin başında Fransa gelmiştir. Bu durum, Ermenilerin çıkardıkları isyanları önlemeye çalışan Osmanlı Devleti ile Fransa'yı pek çok kez karşı karşıya getirmiştir.

Mesela, komiteci Ermenilerin kışkırtmasıyla 1879 yılında Zeytun'da çıkan isyan sonrası, Ermeni isyancıların yanında yer alan

⁶ Mehmet Saray, *age.*, s. 36.

⁷ İlnur Polat, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990, s. 112-113.

⁸ Dündar Aydın, "Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkmasında Fransa'nın Rolü", **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu**, Kurtuluş Ofset Basımevi, Ankara 1985, s. 286–290.

⁹ "Madde 61 – Babiâli, Ermenilerin yaşadığı eyaletlerde yerel ihtiyaçların gerektirdiği reformları geciktirmeden yapmayı ve Çerkez ve Kürtlere karşı Ermenilerin huzur ve güvenliğini sağlamayı taahhüt eder. Bu hususta alınacak önlemleri (büyük) devletlere bildirecektir ve devletler de alınan önlemlerin uygulanmasını gözetleyeceklerdir." Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarihi Metinleri**, C. I, Ankara 1953, s. 423.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

devletlerden birisi de Fransa olmuştur. Zeytun'daki isyanın ardından, şiddet olaylarına karışan Ermenilerden bazıları Maraş ve Halep'te tutuklanmışlardır. Osmanlı Devleti, Galip Paşa ile Nourian Efendi'den oluşan bir komisyon tayin etmiş ve suçlamalar araştırılmaya başlanmıştır. Komisyon, aynı zamanda Ermeniler için bir ıslahat projesi hazırlama ve isyancıların şikâyetlerini araştırma konularında da görevlendirilmiştir. Fransa ise komisyon tarafından yapılacak düzenlemelerin, durumun gereklerine yeterince cevap vermeyeceğini iddia ederek Galip Paşa ile Nourian Efendi'ye verilmiş olan yetkinin, sadece Ermeniler hakkındaki suçlamaları soruşturmakla sınırlandırılmasını istemiştir. Mahallî ihtiyaçlara cevap verebilecek düzenlenmelerin ise, Berlin Antlaşması'nın 23. maddesinde belirlenen bir komisyona havale edilmesini talep etmiştir.¹⁰

Konu ile ilgili olarak Fransa Büyükelçiliği tarafından 8 Mart 1879 tarihinde Babiâli'ye sunulan notada, Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinin Osmanlı Devleti'ni, Ermenilerin oturdukları bölgelerde mahallî ihtiyaçların gerektirdiği ıslahat ve iyileştirmeleri gerçekleştirmekle yükümlü tuttuğu, Antlaşmanın 23. maddesinde ise, Osmanlı Devleti'nin görevlendireceği ve içerisinde yerli unsurların geniş ölçüde temsil edileceği bir komisyonun her bölgede kendine has düzenlemeler yapacağı belirtilmiştir. Fransa tarafından, böyle bir komisyonun görevlendirilmesine kadar söz konusu komiserlerin sadece olayları soruşturmakla görevlendirilmeleri konusunda ısrar edilmiştir. Ayrıca, Zeytun'daki Ermenilerden bazıları, Osmanlı görevlilerini diri diri yakmakla suçlanmışlardır. Fransa ise, bu iddiaların doğruluğunu kabul etmeyerek İngiltere ve İtalya ile birlikte Ermenilere yönelik bu ithamları protesto etmiştir.¹¹

Fransa'da Yaşayan Ermenilerin Faaliyetleri ve Fransa'nın Ermeni Politikaları Üzerindeki Etkileri

Berlin Antlaşması sonrası, Fransa'nın Ermeni politikaları üzerinde Fransa'da yaşayan Ermenilerin de etkisi olmuştur. Fransızların, XVI. yüzyıldan itibaren Ermeni tüccarları ile menfaat ilişkileri kurmaları neticesinde pek çok Ermeni Paris'e göç etmiştir. Burada açılan özel okullarda okuyan Ermeni gençleri milliyetçi duygular kazanmışlardır. Söz konusu Ermenilerin Paris'te çıkardıkları gazetelerde Türkiye'deki Ermenilerin giriştikleri isyan faaliyetlerine destek veren yazılar yer almış, bu şekilde Fransa'da Ermeni meselesi konusunda kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştır.¹² Ayrıca önde gelen Ermeniler, Fransa'nın Ermeni meselesi üzerine eğilmesi için bakanlar

¹⁰ BOA., HR.SYS., 78-6/60.

¹¹ BOA., HR.SYS., 78-6/60.

¹² Mehmet Saray, *age.*, s. 36-37.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

nezdinde girişimlerde bulunmuşlardır. Mesela, 1885 yılı Kasım ayında, aralarında eski Katolik Ermeni Papazı Timothee Tinghiroğlu'nun da bulunduğu dört Ermeni, Berlin Antlaşmasınının 61. maddesinin uygulanması meselesini Fransa'nın ele almasını sağlamak amacıyla, Fransız Dışişleri Bakanı ile görüşmüşlerdir. Dışişleri Bakanı Freyeinet ise, bu talebi yerine getirmesinin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Söz konusu Ermenilerin, Dışişleri Bakanı'nı ziyaret etmeleri Fransız basınında da yer almıştır. İstanbul Ermeni Patriği ise, dört Ermeni'nin yaptıkları bu girişime tepki göstermiştir. Ermeni Patriği tarafından Sadaret'e, 21 Kasım 1885 tarihinde sunulan yazıda şöyle denilmiştir: "*Maksat ve niyetleri sadık Ermeni tebaasına manen ve maddeten zarar vermek ve perişanlığa düşürmekten ibaret olan ve kendilerini Ermenilere yakın gösteren bozguncuların aldatmalarına insanlık hali olarak kapılıp tabiiyet ve sadakate aykırı her çeşit hareket ve davranıştan sakınmaları konusunda söz konusu şahıslara gerekli uyarılar yapılmıştır. Osmanlı tebaası olmakla övünen Ermeni milleti adına bu yolda bir arabuluculuk istemeye, gerek bunların ve gerek diğerlerinin her hangi bir sıfat ve yetkileri bulunmadığını ve önemi dahi olamayacağını bilgilerinize sunarım.*"¹³

Benzer bir girişim, 1888 yılında da yaşanmıştır. Bazı Ermeniler, Ermeni meselesi ile ilgilenmesi için Fransız Dışişleri Bakanı Goblet'e, 1888 yılı Mayıs ayında bir dilekçe vermişlerdir. Konu hakkında Osmanlı Devleti'nin Paris Büyükelçisi Esad Paşa, Dışişleri Bakanı Goblet ile görüşmüş ve Goblet, söz konusu heyeti kabul etmediğini, sadece dilekçeyi almakla yetindiğini söylemiştir. Bunun üzerine Esad Paşa, Bakan'a; daha önce hiçbir vekâleti bulunmayan insanların aynı amaçla Dışişleri Bakanı Freyeinet'e başvurma cesaretinde bulduklarını ve ekselanslarının bunların isteklerini kabul etmediğini, Ermeni topluluğunca da açıkça kınanan bu darbecilere karşı, kendisinin de aynı şeyi yapacağını umduğunu ifade etmiştir.¹⁴

Fransa'da yaşayan Ermeniler, 1880'lerden itibaren örgütlenmeye de başlamışlar ve Paris'te bir Ermeni komitesi kurmuşlardır. Bu komite adından bahsettirmek ve Ermeni Meselesi'ni gündemde tutmak için Anadolu'da eylemler gerçekleştirmeyi amaçlamıştır.¹⁵ Bu komitenin yanı sıra başta Londra ve Cenevre olmak üzere, Avrupa kentlerinde örgütlenen komitelere mensup Ermenilerin kışkırtmasıyla, Anadolu'nun pek çok yerinde isyanlar çıkmıştır. Ermenilerin 1880'lerden başlayarak giderek artan bir

¹³ BOA., HR.SYS., 2748/3,4.

¹⁴ BOA., HR.SYS., 2748/6.

¹⁵ BOA., HR.SYS., 2749/13.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

şekilde, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde isyanlar çıkarmalarındaki asıl amaç, Batı kamuoyunu Ermeni meselesi üzerine çekmek ve Avrupa'nın müdahalesini sağlamak olmuştur. Fransa'da yaşayan Ermeniler de Anadolu'da Ermenilere mezalim yapıldığı iddialarında bulunmuşlardır.¹⁶

1894-1896 yıllarında ortaya çıkan Ermeni ayaklanmaları sırasında yaşanan olayların ardından, yüz binlerce Ermeni'nin Türkler tarafından öldürüldüğü yalanını, başta Fransa olmak üzere tüm Avrupa kamuoyuna yaymaya başlayan bu komiteler, “zavallı Ermeni”, “katliamcı Türk” imgelerinin yerleşmesinde ve güçlenmesinde oldukça önemli bir rol oynamışlardır.¹⁷ Mesela Paris Ermeni Yurtseverler Komitesi tarafından 28 Aralık 1895 tarihinde, Minas Tcheraz¹⁸ ve Sosyalist Milletvekili Ernest Roche'un katkılarıyla ve Sosyalist Rocheforte'un başkanlığında 250 kadar Ermeni'nin katıldığı bir toplantı düzenlenmiştir. Toplantıda, Osmanlı Devleti aleyhinde ve Ermeniler lehinde konuşmalar yapılmıştır. Bu konuda Osmanlı Devleti Büyükelçisi Münir Bey, Fransız Dışişleri Bakanı'yla görüşmüş ve toplantıda yapılan konuşmaların uluslararası hukuka ve Fransa kanunlarına aykırı olduğunu ifade ederek, yabancı hükümdarlara karşı hakaret edilmesi ile ilgili yasanın, Osmanlı Devleti Padişahı'na hakaret edenler hakkında da uygulanmasını kendisinden talep etmiştir. Fransız Dışişleri Bakanı, bu olayla ilgili olarak üzüntülerini ifade ettikten sonra, Osmanlı Hükümeti'ne karşı duyduğu dostluğu ve Padişah'a olan saygısını belirterek, gerekli takibatı yerine getirmek amacıyla İçişleri ve Adalet bakanları ile görüşeceğine ve Padişah'a dil uzatmaya cüret eden şahıslar hakkında gereken cezaların verileceğine dair söz vermiştir.¹⁹

Ermeniler, propaganda faaliyetlerini her ortamda sürdürmüşlerdir. Mesela, 2 Kasım 1896'da Paris'te Sainte Clotilde Kilisesi'nde düzenlenen ve yüz elli kadar kişinin katıldığı bir cenaze töreni sırasında, ayini yöneten Ermeni papazı kısa bir konuşma yapmış ve dinleyicilerine seslenerek, Haçlı Seferleri zamanında Ermenilerin silah arkadaşlarını kurtardıklarını, bugün ise Ermenilerin binlerce şehit

¹⁶ Hariciye Nezareti'ne gelen 21 Eylül 1896 tarihli Sadaret yazısında, Paris'te bulunan Ermeni öğrencilerin, kendi milletlerine sürekli olarak Türkler ve Kürtler tarafından mezalim yapıldığı iddiasında buldukları ve bu sözde mezalimin ayrıntılarıyla Fransız basınında yayınlanmasını talep ettikleri haber verilmiştir. BOA., HR.SYS., 2749/31.

¹⁷ Gürbüz Evren, **Ermeni Sorunundaki Çıkar Odakları**, Ümit Yay., Ankara 2002, s. 91.

¹⁸ Paris'te yayınlanan “Armenie-Ermenistan” adlı Fransızca basılan gazetenin müdürüdür. BOA., HR.SYS. 2749/110.

¹⁹ BOA., HR.SYS. 2749/7, Y.PRK.EŞA. 21/1, Paris Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 30-31 Aralık 1895 tarihli telgraflar.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

vererek yalvaran kollarını Fransa'ya uzatmakta olduklarını söylemiştir.²⁰ Bu ve buna benzer Ermeni propagandalarına uyan Fransız gazeteleri de, Ermenilerin Anadolu'da katledildiğine dair haberleri yeterince araştırmadan haber yapmışlardır. Osmanlı Devleti ise bu haberleri tekzip etmekten başka bir şey yapamamıştır.²¹

20. yüzyılın başlarında da, Fransa'da Ermeni meselesini gündemde tutmak amacıyla komiteler tarafından çeşitli toplantılar düzenlenmiştir. Mesela Anadolu'da ve Kafkasya'da yaşayan Ermenilere karşı aşırı ilgisiyle tanınan Denizcilik eski Bakanı Mösyö Pelletan'ın başkanlığında 30 Kasım 1905 tarihinde Paris'te bir toplantı düzenlenmiştir. Ancak toplantı beklenen etkiyi meydana getirememiş ve Aurone, Le Matin ve Vantranchiran gibi Ermeni meselesi ile yakından ilgilenen bazı gazeteler dışında toplantı ile ilgili olarak basında herhangi bir haber yayınlanmamıştır.²² Yine Ermeni komiteleri tarafından 8 Mart 1907 tarihinde Paris'te "Sosyete Savante" salonunda bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıya da Radikal Sosyalist Partisi ile bağlantısı olan Denizcilik eski Bakanı Camille Pelletan başkanlık etmiştir. Yaklaşık elli kişinin katıldığı toplantının sonunda Ermeni meselesi konusunda bir beyanname dağıtılmıştır. Ancak bu toplantı da beklenen etkiyi meydana getirememiştir.²³

1909 yılında Adana'da çıkan Ermeni olaylarının ardından da Paris'teki Ermeniler tarafından 30 Eylül 1909'da bir protesto toplantısı düzenlenmiştir. Toplantının amacı, olaylar sonrası sükûneti sağlamaya çalışan Osmanlı Devleti'nin almış olduğu tedbirleri protesto ederek Fransa kamuoyunun ilgisini Ermeni meselesi üzerine çekmeye çalışmak olmuştur. Konu hakkında Osmanlı Devleti'nin Paris Büyükelçisi tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazıda, yaklaşık iki yüz elli kişinin katıldığı bu toplantının organizatörlerini hayal kırıklığına uğrattığı ve kimse tarafından ilgi görmediği bilgisi verilmiştir.²⁴

Buna benzer propaganda toplantıları bundan sonra da devam etmiş ve komiteler Ermeni meselesini sürekli Fransız kamuoyunun gündeminde tutmak için faaliyetlerine ve Fransız devlet adamları nezdinde girişimlerde bulunmaya devam etmişlerdir. Mesela, ünlü

²⁰ BOA., HR.SYS., 2747/57.

²¹ BOA., HR.SYS., 2748/12, 2748/59, 2788/23.

²² BOA., HR.SYS. 2865/63. Hariciye Nezareti'ne 1 Aralık 1905 tarihleriyle Paris Büyükelçiliği'nden gelen yazı.

²³ BOA., HR.SYS. 2866/32. Hariciye Nezareti'ne 9 Mart 1907 tarihleriyle Paris Büyükelçiliği'nden gelen yazı.

²⁴ BOA., HR.SYS. 2750/76. Hariciye Nezareti'ne 28 Eylül ve 4 Ekim 1909 tarihleriyle Paris Büyükelçiliği'nden gelen telgraflar.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

yazar Mösyö Victor Berar ile Bogos Nobar Paşa²⁵ tarafından 3 Haziran 1913 akşamı Ermeni meselesi hakkında Paris'te bir konferans verilmiştir. Konferansta, Ermenilerin yaşadıkları vilayetlerde ıslahat yapılması için büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ne müdahale etmesi gerektiği dile getirilmiştir. Yine Paris'te, 30 Kasım 1913 tarihinde Asya Komitesi tarafından bir toplantı düzenlenmiştir. Bogos Nobar Paşa'nın da konuşma yaptığı toplantıda, ıslahatlar hayata geçirilmeden Osmanlı Devleti'ne mali yardım yapılmaması için büyük devletlere çağrıda bulunulması yönünde tavsiye kararı alınmıştır.²⁶

Tüm bu propaganda faaliyetleri Fransız kamuoyunu etkilemiş ve Ermeni meselesi konusunda Osmanlı Devleti'nin aleyhinde bir havanın oluşmasına neden olmuştur. Fransız aydın ve yazarları da bu propaganda faaliyetlerine katılmışlardır. Şüphesiz kamuoyunda Ermeniler lehinde esen bu hava, Fransız politikacılarını da etkilemiş ve mesele uluslararası arenada her gündeme geldiğinde Fransa Osmanlı Devleti'nin karşısında yer almıştır.

Fransa'nın Ermeni İsyanları Karşısındaki Tavrı

Özellikle 1895 yılında, Anadolu'da Ermeniler tarafından çıkarılan isyanların sayısı artmıştır. Fransa, çıkan bu isyanları bahane ederek Osmanlı Devleti'ne baskı uygulayan İngiltere'yi destekleyici şekilde politikalar izlemiştir. Mesela Ajans Havass ve New York Herald'ın haberine göre, 1895 yılı Kasım ayında Elize Sarayı'nda toplanan Bakanlar Kurulu'nda Fransa Dışişleri Bakanı Mösyö Berthelot, Ermeni olayları konusunda izlenecek yol hakkında altı büyük devlet arasında tam bir uzlaşma bulunduğunu ifade etmiştir. Aynı habere göre, İngiltere ve Fransa Devletlerinin gemilerinin de yer aldığı Akdeniz donanması tarafından her yıl gerçekleştirilen olağan manevranın, Osmanlı ülkesindeki olaylar nedeniyle o sene alışlagelenden bir ay önce gerçekleştirilmesi Fransa Meclisi tarafından kabul edilmiştir.²⁷

²⁵ Bogos Nobar, Mısır'da yerleşmiş zengin bir Ermeni'dir. Balkan Savaşları'nda yenilen Osmanlı Devleti'nin aleyhinde propaganda yapmak ve Ermeni ıslahatı meselesini gündeme getirmek için Avrupa başkentlerinde çalışmalar yapmış, konferanslar düzenlemiştir. Özellikle Türk-Alman yakınlaşmasını engellemek ve Almanların Ermeni meselesine destek vermelerini sağlamak için Berlin'de faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Londra ve Paris'te de propaganda çalışmaları yapmıştır. Mehmed Hocaoğlu, **Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler**, İstanbul 1976, s. 498-513, **Ermeni Komitelerinin Emelleri ve İhtilal Hareketleri Meşrutiyetten Önce ve Sonra**, Haz: Mehmet Kanar, Der Yay., İstanbul 2001.

²⁶ BOA, HR.SYS. 2817-1/44, 2817-1/110, 2817-1/118, 2817-1/178.

²⁷ BOA, HR.SYS. 469/59, 65. Hariciye Nezareti'ne 9 ve 13 Kasım Kasım 1895 tarihleriyle Paris Büyükelçiliği'nden gelen telgraflar.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

Konu hakkında Osmanlı Devleti'nin Paris Büyükelçisi, Fransa Dışişleri Bakanı ile bir görüşme yapmıştır. Görüşmede Osmanlı Büyükelçisi, Fransız donanmasını zamanından önce Doğu sularına göndermeye Paris kabinesini sevk eden sebepleri sormuştur. Fransa Dışişleri Bakanı, Fransa'nın Osmanlı Devleti hakkındaki eski dostluğundan bahsetmiş ve Osmanlı Devleti'nin varlığının gerekli ve istenen bir durum olduğunu söyledikten sonra, “*Şurasını sizden saklayamam ki Hıristiyanların katledilmekte olduğuna dair İstanbul'dan alınan telgraflar güven verici görünüyor. Şu hal ve duruma bakarak Fransa Hükümeti Doğu'da çok eskiden beri sürdürdüğü politikada diğer devletlerden geri kalamayacağı gibi, Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerindeki olaylar hakkında büyük devletler tarafından oluşturulan birliği desteklemek istiyor.*” sözlerini ilave etmiştir. Büyükelçi ise, “Hıristiyanların katledilmesi” tabirine şiddetle itiraz etmiştir. İstanbul'dan alınan bilgilerin abartılmış olduğunu, Osmanlı Hükümeti'nin genel asayiş ve huzuru korumak için kışkırtıcı unsurları haklı olarak yola getirmekten başka bir şey yapmadığını söylemiştir. Devletlerin İngiliz entrikalarına kapılarak yanlış bir yola saptıklarını, Avrupa kabineleri tarafından endişeyle karşılanan tüm olayların sorumluluğunun İngiltere'ye ait olduğunu ve İngiltere'nin kışkırtıcı politikalarının inkâr edilemeyecek kadar açık olduğunu da belirtmiştir. Ayrıca Büyükelçi, Fransa Dışişleri Bakanı'na söz konusu donanmanın gönderilmesinin ertelenmesi konusunda ısrar etmiştir. Bunun üzerine Mösyö Berthelot, İngiltere'nin bu meselede maksadının ne olduğunu sormuştur. Büyükelçi, bu konuda yapacağı açıklamanın şahsi görüşü olduğunu ve Osmanlı Hükümeti'ni hiçbir şekilde bağlamayacağını belirterek şunları söylemiştir: “*Düşünceme göre İngiltere'nin iki amacı vardır. Birincisi, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında tampon bölge oluşturmak; yani bir sınır çizgisi olacak özel bir yönetim oluşturarak orada iktidarını yerleştirdikten sonra İran'dan geçerek Hindistan'da bitecek bir demiryolu kurmaktır. İkincisi ise, Osmanlı Hükümeti'ne her çeşit zorluğu çıkararak ebediyen yerleşmek istiyor gibi görüldüğü Mısır'da serbestçe hareket edebilmek için devletleri oyalamaktır.*” Mösyö Berthelot ise cevap olarak, “*Zaten İngiltere'nin Mısır hakkındaki niyetlerini biliyorum. Fakat Ermeni meselesi konusunda İngiltere'nin sadece insanî duygularla hareket ettiği düşüncesindeydim. Şimdi şu gizlilik perdesini kaldırdığınız için tüm samimiyetimle teşekkür ederim. Bu dikkate değer bir durumdur.*” diyerek bu görüşmeyi Bakanlar Kurulu'nda gündeme getireceğine söz vermiştir. Ancak Osmanlı Büyükelçisi'nin bu girişimi bir sonuç vermemiş ve donanmanın gönderilmesi ertelenmemiştir.²⁸

²⁸ BOA, HR.SYS. 469/59, 65. Osmanlı Büyükelçisi'nin Fransa Dışişleri

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

Bu dönemde Fransa'nın da dâhil olduğu Avrupalı Devletler tarafından Osmanlı Devleti'ne Ermeni ıslahatı konusunda yoğun baskı yapılması üzerine, Babıâli 30 Eylül 1896 yılında Paris, Londra, Roma, Petersburg, Viyana ve Berlin Büyükelçiliklerine birer telgraf göndermiştir. Söz konusu telgrafta şöyle denilmiştir: "... *Hükümetimiz altı vilayette yapılmasına karar verilen ıslahatı belirgin bir biçimde, tamamen ve harfiyen uygulamak kararındadır. Eğer adı geçen ıslahatın bir kaçı bir miktar gecikmeye maruz kaldıysa bu, ihtilalci Ermenilerin isyana yol açmaktan vazgeçmemelerinden ve bu maksatla Hükümetimize gerekli zamanı vermemelerinden kaynaklanmaktadır. Hâlbuki alınmış olan kararların yerine getirilmemesi gibi bir düşünce yoktur. Buna karşılık, ıslahatın bir kısmının acilen yerine getirilmesi için ilgili mercilere kesin emirler verilmiştir ve Hükümetimiz bunun uygulanmasının takipçisidir... Hükümetimiz Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde vermiş olduğu sözü tutmuş olacaktır. O günden sonra altı vilayet için büyük devletlerle anlaşma sonucu kararlaştırılmış olan ıslahatlardan başka Ermenilerin bir şey talep etmeye hakları yoktur. Onların da bu ıslahat haricinde Ermenilerin başka bir şey istemelerini uygun bulmayacakları kesindir... Bununla birlikte Ermeniler ihtilal entrikalarıyla, iddia ettikleri gibi ıslahatları elde etmeye çalışmıyorlar. Anadolu'daki altı vilayet içerisinde 8.000.000'u sayılmış, 2.000.000'u da henüz sayıma tabi tutulmamış olan toplam 10.000.000'lük Müslüman nüfusa karşılık Ermenilerin sayıları ancak 600.000'e ulaşmaktadır. Buna rağmen bağımsızlığı ve bütünlüğü milletlerarası anlaşmalarla kabul edilmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli bir kısmında, neredeyse idarî bir muhtariyet ve öncelik elde etmektedirler. Osmanlı Hükümeti ve Osmanlı milleti bölünmeye eşdeğer benzer bir ihtimali hiçbir şart ve zamanda kabul edemez. Adı geçen anlaşmalara imza koyan büyük devletlerin de böyle bir duruma asla izin vermeyecekleri kesindir...*"²⁹

Söz konusu telgraf üzerine Osmanlı Devleti'nin Paris Büyükelçisi, Fransa Dışişleri Bakanı ile görüşmüştür. Dışişleri Bakanı ıslahat konusunda Fransız Elçisi M. P. Cambon'un gerekli yetkiye sahip olduğunu ve kendisiyle müzakere edilmesi gerektiğini belirtmiş ve Osmanlı Hükümeti'nin esaslı bir takım ıslahatları hemen yaparak, devletlerin şimdiki düşüncelerini bir dereceye kadar hafifletebileceğini ifade etmiştir.³⁰ Mösyö Cambon, 7 Kasım 1896 tarihinde II. Abdülhamid ile görüşmüş ve Anadolu'da henüz hiç bir ıslahatın yapılmadığını iddia etmiştir. Bunun üzerine ıslahat konusunda

Bakanı'yla yaptığı görüşmeye dair 461 numaralı telgrafa ek.

²⁹ BOA., HR.SYS., 2789/8.

³⁰ BOA., HR.SYS., 2789/8. Hariciye Nezareti'ne Paris Büyükelçiliği'nden gelen 1 Ekim 1896 tarihli ve 516 numaralı telgraf.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

görevlendirilen Şakir Paşa'dan açıklama istenmiştir. Şakir Paşa, nahiyeler teşkilatı gibi bir iki önemsiz madde dışında, kararlaştırılan ıslahatın tamamının uygulamaya konulduğunu ve söz konusu bir iki maddenin şimdiye kadar yerine getirilememesinin, kendisinin bu konuda karşılaştığı bazı zorluklardan ileri geldiğini ifade etmiştir. Ancak Fransa, bu açıklamaları yeterli bulmayarak ıslahat konusunda Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya devam etmiştir.³¹

20. yüzyıl başlarına gelindiğinde Ermeniler, Anadolu'da karışıklar çıkarmaya devam etmişlerdir. Ermenilerin neden oldukları bu olaylar neticesi, Ermeni meselesi 1904 yılında yeniden Fransa Parlamentosu'nda gündeme gelmiş ve Osmanlı Devleti'ni suçlayıcı konuşmalar yapılmıştır. Bunun üzerine, Hariciye Nezareti tarafından Paris Sefareti'ne gönderilen 23 Haziran 1904 tarihli telgrafta, Fransa Hükümeti nezdinde girişimlerde bulunulması ve olayların gerçek sorumlularının Ermeniler olduğunun açıklanması istenmiştir. Ayrıca Fransız gazetelerinde çıkan doğru olmayan haberlerin tezip edilerek gerçeklerin gazetelerde yazdırılması da istenmiştir.³² Harekete geçen Osmanlı Devleti'nin Paris Büyükelçisi, Fransa Dışişleri Bakanı Mösyö Delcasse ve diğer bazı vekiller ile bir görüşme yapmış ve Anadolu'daki olaylar hakkında Fransa Parlamentosu'na yapılan konuşmaların doğru olmadığını ifade etmiştir. Anadolu köylerinin Ermeni ihtilalcileri tarafından tahrip edildiğini söyleyerek, olayların aslını anlatan bir yazıyı söz konusu şahıslara vermiş ve yazının bir nüshasını da Fransa Dışişleri Bakanlığı'na göndermiştir. Ayrıca dostu olan üç vekile de olayların ayrıntılı bir özetini vermiştir. Söz konusu vekiller, bu yazıyı arkadaşlarından birçoğuna okuyacaklarına dair söz vermişlerdir.³³

Yine Osmanlı Büyükelçisi'nin girişimleri sonucu Paris gazetelerinde tezip yazıları da yayınlanmıştır. Mesela, Liberte gazetesinde "Muş Karışıklıkları" başlığıyla yayınlanan haberde, Ermeni kaynaklı haberlere güvenilemeyeceği ile ilgili olarak şöyle denilmiştir: "*Batı kamuoyu, son Ermeni olayları hakkında yayılan kasıtlı söylentilere ve coşkuya kapılanlara son derece temkinli yaklaşarak isabet kaydetmiştir. Gerçekte şurası hatırdan çıkarılmamalıdır ki ulaştırma ve haberleşme araçlarından mahrum olan bu dağlık bölgeden sağlıklı bilgi alınması gayet zordur. Gelen bilgi kimi zaman kendi isyan hareketlerini haklı göstermeye çalışan asiler tarafından, kimi zaman da acınacak durumlarının gittikçe daha*

³¹ BOA., Y.PRK.BŞK. 48/60.

³² BOA, HR. SYS. 2865/11. Paris Sefareti'ne gönderilen Rumi 23 Haziran 1904 tarihli ve 120 numaralı telgraf.

³³ BOA, HR. SYS. 2865/11. Hariciye Nezareti'ne 27 Haziran 1904 tarihiyle Paris Sefareti'nden gelen 187 numaralı yazı.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

kötü bir hal almasından daima korku ve endişe içinde bulunan, kafaları karma karışık olan ahali tarafından değiştirilmekte veya büyütülmektedir. Avrupa'ya gelen telgraflar doğal olarak bu kötümser duyguların yansımaları olduğundan, genellikle bu telgraflarda hikâye olunan durum ve olaylar doğru değildir.” Haberde, yaşanan olaylar hakkında doğru bir yargıya varılabilmesi için, olay yerinde mahalli ve resmi görevliler veya Avrupa devletlerinin oralardaki görevlilerince yapılan araştırma sonuçlarının beklenmesi gerektiği de ifade edilmiştir. Ayrıca mahalli görevliler ve askerler tarafından zulüm ya da öldürme gibi davranışlarda bulunulmadığı, olayların mahalli bir isyandan ve daha doğrusu bir takım eşkıyalık hareketlerinden ibaret olduğu ve bu olayların diğer bütün Avrupa devletlerinin de yaptıkları gibi Osmanlı Hükümeti tarafından engellenip uzaklaştırıldığı da belirtilmiştir.³⁴

Aurone gazetesinde Osmanlı Büyükelçiliği tarafından verilen tebligata dayanılarak yazılan ve “Osmanlı Ülkesi İşleri” başlığı ile yayınlanan makale de ise, Sason ve Bitlis civarlarında meydana gelen isyan hareketlerinin Hınçak Komitesiyle yabancı ülkelerdeki diğer Ermeni komiteleri tarafından uzun zamandan beri hazırlanmış olduğu bilgisi verilmiştir. Aynı tebligat, Liberte, La Patri, Le Deba, Le Goliva, Le Figaro gazeteleriyle Ajans Havas’da da aynen veya kısmen yayınlanmıştır.³⁵

Söz konusu isyanları çıkaran ve pek çok masum insanın hayatını kaybetmesine neden olan komiteci Ermenilerden pek çoğu, yakalanarak Osmanlı mahkemelerinde yargılanmışlardır. Fransa, bu yargılamaların sonucunda verilen cezalar ile ilgili olarak da Osmanlı Devleti nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Mesela, 1903 yılında yakalanan ve muhakemesi sonucunda ilk önce ömür boyu kalebentliğe ve sonra da idam cezasına mahkûm olan Van Komitesi Reisi Varteks’in cezasının azaltılması konusunda, Fransa Dışişleri Bakanı Delcassé’nin isteği üzerine Fransız Büyükelçiliği tarafından resmi ve gayri resmi girişimlerde bulunulmuştur. Ancak Van İstinaf Mahkemesi tarafından verilen hüküm Temyiz Mahkemesi Ceza Dairesi’nce onaylandığı için söz konusu girişimlerden bir sonuç çıkmamıştır.³⁶

Bunun dışında Fransa, Anadolu’nun değişik yerlerinde isyan çıkaran Ermeni militanlarına Marsilya ve Paris’te sığınma hakkı da tanımıştır.³⁷ Bu dönemde kurulan “Sığınmacı Ermenilere Yardım

³⁴ BOA, HR. SYS. 2865/11.

³⁵ BOA, HR. SYS. 2865/11.

³⁶ BOA, A.MKT.MHM. 673/13.

³⁷ Mehmet Saray, *age.*, s. 36-37.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

Komitesi” Osmanlı Devleti’nden Marsilya’ya gelen Ermenilere yardımlarda bulunmuştur.³⁸ Fransa, daha da ileri giderek suç işleyen Osmanlı Devleti vatandaşı Ermenileri, Fransız vatandaşlığına da kabul etmiştir. 1869 Osmanlı tâbiyeti hakkındaki kanuna göre, Osmanlı vatandaşları devletten izin belgesi almadan başka bir devletin vatandaşlığına geçememişlerdir. Önceleri bu kanuna uygun olarak izin belgesi olmayanların Fransız vatandaşlığına geçme isteklerini kabul etmeyen Fransa, artık suçlu Ermenileri de vatandaşlığa kabul etmeye başlamıştır.³⁹ Bununla beraber, Osmanlı Devleti topraklarında suç işleyen ve Fransa’ya sığınan Ermeni militanlardan bazıları, Osmanlı Devleti’nin girişimleri sonucu Fransa’dan çıkarılmışlardır. Mesela, İstanbul’da Osmanlı Bankası’na yapılan baskına karışan 17 Ermeni, büyük devletlerin girişimleri sonucu Osmanlı Devleti tarafından sınır dışı edilmişlerdir. Söz konusu Ermeniler, Fransa’ya gitmişler ve orada gözaltına alınmışlardır. Fransa basını ise, 17 anarşistin serbest bırakılması için kampanya başlatmıştır. Ancak Osmanlı Devleti’nin Paris Büyükelçisi tarafından, Fransa Dışişleri Bakanlığı nezdinde yapılan girişimler neticesinde, söz konusu Ermeniler sınır dışı edilmişler ve Amerika’ya gitmişlerdir.⁴⁰

Görüldüğü gibi Fransa, Ermenilerin artarak devam eden isyanları karşısında Osmanlı Devleti’ne Ermeni ıslahatı konusunda baskı uygulamış ve bu isyanları bahane ederek Osmanlı Devleti’nin içişlerine karışmaktan geri durmamıştır.

Fransız Memurlarının Ermeniler Lehindeki Faaliyetleri

Osmanlı Devleti’nde görev yapan bazı Fransız görevlileri de, isyancı Ermenileri destekleyici ve kışkırtıcı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Mesela, 1895 yılında Maraş’a bağlı Zeytun kasabasında Hınçak komiteleri tarafından çıkarılan isyan nedeniyle bölgeye gelen Fransız Konsolos Vekili Mösyö Bartelemi’nin Ermenileri kışkırtıcı yöndeki faaliyetleri uzun süre Osmanlı Devleti’ni meşgul etmiştir. Binlerce asker ve Müslüman köylünün ölümüyle sonuçlanan söz konusu isyan, kasabanın sarp bir coğrafyada bulunması ve burada bulunan Ermeni çocuk ve kadınların zarar görmesinin istenmemesi nedeniyle Osmanlı ordusu tarafından bir türlü bastırılamamıştır. Bu nedenle, Ermeni isyancıların bekledikleri uluslararası müdahale gelmiş ve Osmanlı Devleti ile isyancı Ermeniler arasında barış yapılmasını sağlamak üzere, aralarında Fransa’nın da bulunduğu altı devletin konsoloslarının aracılık yapmaları kabul edilmiştir. İşte arabulucu olarak Zeytun’a giden yabancı devletlerin

³⁸ BOA., HR.SYS. 2786-1/242, 244, 249, 250.

³⁹ BOA., HR.SYS. 2781-1/12,13.

⁴⁰ BOA., HR.SYS. 2802-4, 2749/25.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

konsolosları arasında Mösyö Bartelemi de yer almıştır. Binlerce masum insanın ölümünden sorumlu olan komitecilerin, hiçbir ceza almadan yurt dışına çıkarılmalarıyla⁴¹ sonuçlanan görüşmelerin ardından, Konsolos Vekili Bartelemi Zeytun'dan ayrılarak Maraş'a gelmiştir. Ancak burada Ermenileri Osmanlı Devleti aleyhinde kışkırtan ve olaylar çıkaran Ermenileri himaye eden Bartelemi hakkında resmi makamlar tarafından Babıâli'ye sayısız şikâyetlerde bulunmuş ve kendisinin biran önce bölgeden uzaklaştırılması talep edilmiştir.⁴² Bu yazılara göre, Bartelemi'nin teşvikleri ve Katolik rahiplerin kişi başı on lira vermesi sonucu, Maraş'ta oturan pek çok Ermeni, Katolik mezhebini kabul etmiştir. Hava değişikliği bahanesiyle Maraş ve çevre köylerde dolaşan Bartelemi, kendisini Hıristiyanlar için bir başvuru mercii olarak göstermiş ve dolaştığı mahallerde ve özellikle Zeytun'da Ermenileri kışkırtıcı çalışmalar yapmıştır. Bağlı olduğu Fransa Sefareti'ne, Osmanlı Devleti

⁴¹ Agasi, Hraçya, Abah ve Mleh isimindeki Hınçak Komitesi'ne mensup 4 Ermeni, 14 Şubat 1896 tarihinde Marsilya'ya gitmek üzere Fransız Konsolosu nezaretinde, Fransız gemisi Sindh des Messageries'e bindirilmişlerdir. BOA, HR.SYS. 2749/12, Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne yazılan 11 Mart 1312 tarihli tezkere. BOA, Y.MTV. 138/71, Y.PRK.ASK. 110/18, Serasker Rıza tarafından yazılan 30 Kanun-i Sani 1311 tarihli yazı. Ancak bu komiteciler, Osmanlı topraklarına dönmeleri yasak olmasına rağmen, 1897 yılının Mart ayında önce Kıbrıs'a ve oradan İskenderun'a gelmişler ve isyan çıkarmak için yeniden hazırlıklara başlamışlardır. BOA, Y.PRK.ASK. 119/45.

⁴² Bu yazılardan bazıları: Hariciye Nezareti'ne gönderilen 17 Nisan 1312 (29 Nisan 1896) tarihli yazı, Maraş Mutasarrıflığı'ndan gelen 24 Nisan 1312 (6 Mayıs 1896) tarihli yazı, Halep Vilayeti'nden gelen 30 Nisan 1312 (12 Mayıs 1896) tarihli şifreli telgraf, Halep ve Adana çevresi Fevkalade Kumandanı Müşir Edhem Paşa tarafından gönderilen 30 Nisan 1312 (12 Mayıs 1896) ve 4 Mayıs 1312 (16 Mayıs 1896) tarihli telgraflar, Halep Vilayeti'nden gelen 29 Mayıs 1312 (10 Haziran 1896) tarihli şifreli telgraf, Halep ve Adana Fevkalade Umum Kumandanlığı'ndan gelen 29 Mayıs 1312 (10 Haziran 1896) tarihli şifreli telgraf, Halep Adana Fevkalade Umum Kumandanı Müşir İbrahim Paşa tarafından Seraskerliğe gönderilen 5 Haziran 1312 (17 Haziran 1896) tarihli yazı, Halep Vilayeti'nden gelen 6 Haziran 1312 (18 Haziran 1896) tarihli şifreli telgraf, Halep Vilayeti'nden gelen 15 Haziran 1312 (27 Haziran 1896) tarihli şifreli telgraf, Halep Vilayeti'nden gelen 24 Temmuz 1312 (5 Ağustos 1896) tarihli şifreli telgraf, Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 19 Haziran 1313 (1 Temmuz 1897) tarihli yazı, Maraş Mutasarrıflığı'ndan gelen 20 Temmuz 1313 (1 Ağustos 1897) tarihli şifreli telgraf, Halep Vilayeti'nden gelen 22 Temmuz 1313 (3 Ağustos 1897) tarihli telgraf, Beşinci Ordu Müşirliği'nden gelen 9 Ağustos 1313 (21 Ağustos 1897) tarihli telgraf, Halep Vilayeti'nden gelen 10 Ağustos 1313 (22 Ağustos 1897) tarihli şifreli telgraf, Halep Vilayeti'nden çekilen 7 Eylül 1313 (19 Eylül 1897) tarihli telgraf, Halep Vilayeti'nden gelen 21 Eylül 1313 (3 Ekim 1897) tarihli şifreli telgraf, Halep Vilayeti'nden gelen 26 Eylül 1313 (8 Ekim 1897) tarihli iki telgraf, Hariciye Nezareti'ne gönderilen 2 Teşrin-i Evvel 1313 (14 Ekim 1897) tarihli yazı, Halep Vilayeti'nden gelen 4 Teşrin-i Evvel 1313 (16 Ekim 1897) tarihli şifreli telgraf, Halep Vilayeti'nden gelen 13, 15 ve 31 Teşrin-i Evvel 1315 (25, 27 Ekim ve 12 Kasım 1897) tarihli şifreli telgraflar. BOA, A.MKT.MHM. 651/17, HR.SYS. 2793/12, Y.A.HUS. 377/54, Y.MTV. 168/65.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

memurları ve bölgedeki Müslümanlar hakkında iftiralar içeren ve Ermenilerin durumları hakkında gerçekleri yansıtmayan yazılar göndermiştir.

Bartelemi hakkındaki şikâyetler nedeniyle, Hariciye Nezareti tarafından Fransa Sefareti'ne tebligatta bulunulmuştur. Alman cevap yazısında, Bartelemi'nin artık Maraş konsolos vekili olmadığı, Halep'teki Fransız Konsoloshanesi memuru olarak çalıştığı, araştırma yapmak için görevlendirilerek oraya gönderildiği ve henüz işlerini bitiremediği için geri dönemediği, dönmesinin de işlerini çözmesine bağlı olduğu belirtilmiş, şikâyetlerin ise mahalli icraatlar hakkında Sefaretine hakikati bildirmesinden kaynaklandığı ifade edilmiştir.⁴³ Kendisi hakkında artarak devam eden şikâyetler nedeniyle, memuriyeti Babîâli tarafından uzun süre onaylanmamıştır. Ayrıca Hariciye Nezareti'nin girişimleri neticesinde, Maraş'tan ayrılmak durumunda kalan Bartelemi Fransa'ya dönmüştür. Ancak kısa bir süre sonra Halep'e gelen ve Halep Konsolosluğu'nda çalışmaya başlayan Bartelemi, yine Fransa tarafından Maraş'a konsolos vekili olarak tayin edilmiştir. Maraş'ta bulunduğu süre içerisinde hakkında pek çok şikâyetin yapıldığı Bartelemi'nin, yine Maraş'a konsolos vekili olarak tayin edilmesi, Babîâli tarafından uygun görülmemiş ve Fransa sefiri nezdinde kendisinin başka bir yere tayin edilmesi konusunda tebligat yapılmıştır. Fransa sefiri ise, Bartelemi'nin memuriyetinin Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmemesinin, Fransa Devleti tarafından iyi telakki edilmeyeceğini ve bu durumun bir nevi hakaret olarak addolunacağını, bu nedenle adı geçenin resmi sıfatının tanınmasının gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca başka bir yere tayin edilmesinin, resmi sıfatının tanınmasına bağlı olduğunu belirterek, ileride başka bir konsolosluğa tayin edilmek üzere şimdiki görevinin tasdik edilmesini istemiştir.⁴⁴

Osmanlı Devleti'nin Fransa Sefiri de, Bartelemi'nin başka bir yere tayin edilmesi için Fransa Dışişleri Bakanı nezdinde teşebbüslerde bulunmuştur.⁴⁵ Ancak bu teşebbüsler olumlu netice vermemiştir. Osmanlı Hariciye Nazırı ile görüşen Fransa baş tercümanı, Fransa Dışişleri Bakanı'nın Osmanlı Büyükelçisinin girişimlerini uygun bulmadığını ve bu nedenle Osmanlı Sefareti'nden gönderilen yazıyı iade ettiğini söylemiş ve Fransa Dışişleri Bakanı'nın

⁴³ BOA, A.MKT.MHM. 651/17. Hariciye Nazırı tarafından Sadarete gönderilen 6 Temmuz 1312 (18 Temmuz 1896) tarihli yazı.

⁴⁴ BOA, A.MKT.MHM. 651/17. Hariciye Nazırı tarafından Sadaret'e yazılan 8 Nisan 1313 (20 Nisan 1897) ve 26 Nisan 1313 (8 Mayıs 1897) tarihli yazılar.

⁴⁵ BOA, A.MKT.MHM. 651/17. Hariciye Nazırı'nın Sadarete gönderdiği 16 Eylül 1313 (28 Eylül 1897) tarihli yazı ve Paris sefirinden alınan 9 Ekim 1897 tarihli telgraf.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

gönderdiği telgrafı Hariciye Nazırı'na sunmuştur. Telgrafta, Mösyö Bartelemi'nin, Halep Konsolosluğu'nda memur olarak çalışırken hakkında hiçbir şikâyet yapılmadığı, şimdiki şikâyetlerin mahalli memurların iltimasından kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Ayrıca Konsolos Vekili Mösyö Bartelemi'nin memuriyetinin bir hafta içerisinde tasdik edilmemesi durumunda, Marsilya'daki Osmanlı Devleti şebhenderinin memuriyetinin tasdiki emrinin geri alınacağı ve memuriyetinin tanınmayacağı da belirtilmiştir. Bu şekilde Bartelemi'nin Maraş'a tayin edilmesi meselesi iki ülke arasında siyasi bir sorun haline gelmiştir.⁴⁶ Meselenin bu şekilde büyümesi üzerine, Osmanlı Devleti Bartelemi'nin Maraş'a konsolos vekili sıfatı ile tayinini onaylamıştır. Ancak Bartelemi hakkındaki şikâyetler bundan sonra da devam etmiştir.⁴⁷

Maraş'ta görev yapan Fransa Sefareti Ateşemiliteri ile Maraş Fransız Konsolos Vekili Mösyö Viet de, Ermenileri kışkırtıcı faaliyetlerde bulunmuşlar ve özellikle Katolik Ermenileri himaye etmişlerdir. Önemsiz olayları büyüten söz konusu Fransız memurları, Maraş Hıristiyanlarının Müslümanlar tarafından sürekli olarak tehlikeye maruz bırakıldıkları iddiasını Fransız Sefareti'ne bildirmişlerdir.⁴⁸

Yine Fransa'nın Van Viskonsolosluğu görevinde bulunan Per Defrance da, Van'ın merkezinde yaşayan Ermenileri devlet aleyhine kışkırtmış ve bunların Katoliklik mezhebini kabul etmelerini sağlamak için faaliyetlerde bulunmuştur. Ayrıca 1898 yılı içerisinde Çölemerik tarafına giderek, burada yaşayan Nasturiler arasında da Katolikliği yaymaya çalışmıştır. Burada yaşayan aşiretler arasındaki basit bir meseleyi siyasi bir sorun haline getirmiştir. Bunun üzerine

⁴⁶ BOA, A.MKT.MHM. 651/17. Hariciye Nazırı tarafından Sadaret'e gönderilen 20 Eylül 1313 (2 Ekim 1897) ve 25 Eylül 1313 (7 Ekim 1897) tarihli yazılar, Paris Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gelen 6 Teşrin-i Evvel 1313 (18 Ekim 1897) tarihli ve 487 numaralı telgraf.

⁴⁷ BOA, A.MKT.MHM. 651/17. Halep Valisi tarafından gönderilen 24 Teşrin-i Sani 1314 (6 Aralık 1898) tarihli şifreli telgraf, Halep Vilayeti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 30 Teşrin-i Sani 1314 ve 1 Kanun-i Evvel 1314 (12-13 Aralık 1898) tarihli şifreli telgraflar,

Hariciye Nazırı tarafından Sadaret'e gönderilen 27 Kanun-i Evvel 1314 (8 Ocak 1899) tarihli yazı, Hariciye Nazırı tarafından Sadaret'e yazılan 10 Teşrin-i Evvel 1315 (22 Ekim 1899) tarihli yazı, Hariciye Nazırı tarafından Sadaret'e gönderilen 21 Teşrin-i Evvel 1315 (2 Kasım 1899) tarihli yazı.

⁴⁸ BOA, A.MKT.MHM. 651/10, 652/28. Halep Vilayeti'nden gelen 27 Nisan 1896 tarihli telgraf, Hariciye Nezareti'ne Rumi 12 Mart 1897 tarihiyle Fransa Büyükelçiliği'nden gelen 31 numaralı muhtıranın tercümesi, Hariciye Nazırı tarafından Sadaret'e gönderilen Rumi 28 Mart 1897 tarihli yazı, Dahiliye Nazırı tarafından Sadaret'e gönderilen Rumi 10 Nisan 1897 tarihli yazı, Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen Rumi 17 Nisan 1897 tarihli yazı.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

Hariciye Nezareti tarafından Fransa Büyükelçiliği'ne yapılan tebligatta, Fransa'nın Van Viskonsolosunun acilen o bölgeden uzaklaştırılması istenmiştir. Konu ile ilgili olarak Fransa Büyükelçiliği'nden verilen cevap yazısında, Per Defrance'ın bölgeye gidişinin, oralarda Katolik mezhebine girdiklerini haber aldığı bazı Ermenilerin, Katolikliği kendi arzu ve vicdanlarına uyarak kabul edip etmediklerini araştırıp, doğruysa kendilerine gerekli dini öğütlerde ve talimatlarda bulunmak, değilse mezhep değiştirmelerinin gerçek nedenlerini anlamak amacıyla yönelik olduğu, araştırması bittiğinde bölgeden doğal olarak geri döneceği ifade edilmiştir. Per Defrance ise görevine devam etmiştir.⁴⁹

Benzer şekilde, Fransa'nın Van Viskonsolosluğu görevinde bulunan Mösyö Rupen de Ermenileri kışkırtıcı faaliyetlerde bulunmuştur. Van'da görev yapmasına karşın çevre illeri de gezen Rupen, 1905 yılının Mayıs ayı içerisinde Muş'a gelmiş, burada iki Ermeni'nin tutuklandığını öğrenmiştir.⁵⁰ Söz konusu iki Ermeni⁵¹ isyan hareketlerinin yaşandığı bir zamanda şüpheli hareketleri ve kimliksiz olmaları⁵² nedeniyle polis tarafından karakola götürülmüşlerdir. Bu kişilerin kimlikleri araştırıldığı sırada Viskonsolos Rupen, tercümanı Mihran Efendi ile beraber karakola gelerek, "Bunları niçin sorguluyorsunuz?" diye bağırmış, ardından nöbetçi polis memurlarından Ziya Efendi'ye hakaret etmiş⁵³ ve bu iki

⁴⁹ BOA, A.MKT.MHM. 642/2, 698/16. Van Vilayeti'nden gelen Rumi 12 Eylül 1898 tarihli telgraf, Dahiliye Nazırı tarafından Sadaret'e gönderilen Rumi 19 Eylül 1898 tarihli yazı, Sadaret'ten Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 26 Eylül 1898 tarihli yazı, Seraskerlik'ten Sadaret'e gönderilen 2 Ekim 1898 tarihli yazı, Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen Rumi 29 Ekim 1898 tarihli yazı, Dahiliye Nazırı tarafından Sadaret'e gönderilen Rumi 17 Temmuz 1899 tarihli yazı.

⁵⁰ Konsolos Rupen şüpheli Ermenileri Karakola götürün Çavuş Abdülkerim bin Şeyh Musa ile yolda tesadüfen karşılaşmıştır. "Bunları nereye götürüyorsunuz?" diyerek şüpheli Ermenileri görevli memurun elinden almaya çalışmış, Çavuş Abdülkerim, "Polis Dairesi'ne götürüyorum." deyince sinirlenerek, "Götüremezsin!" demiştir. Çavuş ise, "Bana teslim edilmiştir, götürürüm." deyince Konsolos Rupen elinde tuttuğu kırbağı kaldırıp Çavuş Abdülkerim'e vurmak istemiştir. Bunun üzerine Abdülkerim, "Bana vuramazsın, ben memurum." diyerek söz konusu Ermenileri karakola getirip orada Polis Ziya Efendi'ye teslim etmiştir. BOA, A.MKT.MHM. 673/25.

⁵¹ Yapılan tahkikatta söz konusu kişilerin Simal köyü ahalisinden Hoço oğlu Manuk ile Şero oğlu Sipo adlı şahıslar oldukları anlaşılmıştır. Bunlardan Manuk'un firari olarak eşkıyalık yapmaya devam ettiği belirlenmiştir. BOA, A.MKT.MHM. 673/25.

⁵² Nisan 1905 tarihinde alınan karar gereğince ve çıkan olaylar nedeniyle Muş ve çevresindeki bölgelerde gezen insanların, durum ve kimliklerini ispat edebilmeleri için muhtar tarafından verilen ve alt tarafı polis tarafından onaylanan bir belgeyi yanlarında taşımaları zorunlu tutulmuştur. BOA, A.MKT.MHM. 673/25.

⁵³ Tercüman Mihran Efendi de, polis memurlarına hakarete bulunmuştur. BOA, A.MKT.MHM. 673/25.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

şahsı polislerin elinden alıp oradan ayrılmıştır. Konu ile ilgili olarak yapılan tahkikatta olay sırasında görevli bulunan polislerin ifadeleri alınmış⁵⁴ ve Fransa Konsolosunun yetkisi dışında resmi dairede görevli güvenlik güçlerine hakaret edip şüphelileri alıp götürmesi kanunlara ve devletlerarası hukuka aykırı görülerek, söz konusu Konsolos ve tercümanı hakkında gerekli işlemin yapılması için konu Savcılığa intikal ettirilmiştir. Vilayet İstinaf Savcılığı ise, yapılan soruşturmayı içeren evrakı Dâhiliye Nezareti'ne sunarak, söz konusu Konsolosun azledilmesi veya değiştirilmesinin uygun olacağı şeklinde görüş beyan etmiştir.⁵⁵

Ayrıca Konsolos Rupen, Muş'a yaptığı gezi sırasında Osmanlı Devleti'nden izin almadan Sason ve Talori taraflarına giderek buralardaki Ermenilere çok miktarda para yardımında bulunmuştur.⁵⁶ Tercümanı Mihran ile çevre köyleri dolaşan Konsolos Rupen, Hergüft köyüne de uğramıştır. Burada yaşayan Ermenilerin kendilerinden yardım isteğinde bulunmaları üzerine, Tercüman Mihran, "Siz kimlerle savaştınız ki size de para verelim." diye cevap vermiştir.⁵⁷ Van Fransız Konsolosunun bu ve buna benzer Ermenileri isyancıları teşvik ve kışkırtıcı faaliyetleri üzerine, görevden alınması için Fransa Büyükelçiliği'ne gerekli tebligat yapılmıştır. Fransız Büyükelçisi ise, Konsolos Rupen'in hakkında şikâyet beyan edilmesinin şaşırtıcı olduğunu söyleyerek, Osmanlı Hükümeti'nin iyiliğini isteyen böyle bir kişinin azledilmesini istemenin uygun olmadığı cevabını vermiştir.⁵⁸

Konsolos Rupen'in Ermeni tercümanı Mihran'ın faaliyetlerinden de anlaşılacağı gibi, Fransız konsolos ve

⁵⁴ Konu ile ilgili olarak polis memurlarından Ziya Efendi, Abdülhakim Efendi, İstapan Efendi, piyade jandarma erlerinden Abdülhakim bin Hacı Hüseyin, Mustafa bin Abdülaziz, Çavuş Abdülkerim bin Şeyh Musa, Kale mahallesinde oturan İsmail bin Seyfi'nin ifadeleri alınmıştır. BOA, A.MKT.MHM. 673/25.

⁵⁵ BOA, A.MKT.MHM. 673/25. Bitlis Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 4 Haziran 1905 tarihli yazı.

⁵⁶ BOA, A.MKT.MHM. 673/25. 6 Haziran 1905'te gönderilen yazıya ek olarak Bitlis Vilayeti'nden Sadaret'e gönderilen 8 Haziran 1905 tarihli şifreli telgrafa göre, Van Fransız Konsolosu tarafından dağdaki on bir köyde yaşayan Ermenilere otuz sekiz bin beş yüz kuruş dağıtılmıştır. Dağıtım sırasında Tercüman Mihran Ermenilere hitaben, "İdareleriniz için akçe ve hayvan verilmesindeki gaye önceki fikirleriniz gibi davranmanız içindir. Bu işe aykırı hareket etmeyeceksiniz!" şeklinde bir konuşma da yapmıştır. Ayrıca Bitlis Vilayeti'nden Sadaret'e gönderilen 18 Haziran 1905 tarihli şifreli telgrafa göre, Van Fransız Konsolosu Sason ve Talori dağında yer alan yirmi köyde yaşayan Ermenilere beş yüz kırk sekiz adet Osmanlı lirası dağıtmıştır.

⁵⁷ BOA, A.MKT.MHM. 673/25.

⁵⁸ BOA, A.MKT.MHM. 673/25. Sadaret'ten Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 10 Ağustos 1905 tarihli yazı.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

memurlarının Ermeniler lehinde hareket etmelerinde ve Müslümanlar ile Ermeniler arasındaki önemsiz meseleleri bile büyütmelerinde, Fransız Konsolosluklarında tercüman olarak çalışan Ermenilerin etkisi büyük olmuştur.⁵⁹ Mesela, 1902 yılında Diyarbakır'da Müslüman halk arasında gayrimüslim ahaliye saldırmak amacıyla hazırlıklar yapıldığı ve Hıristiyanların korku içinde buldukları hakkında Fransız konsolos vekili, Büyükelçiliğine rapor göndermiştir. Ancak bu bilginin doğru olmadığı ve Konsolosluk tercümanı olarak çalışan Kasabyan Artin'in uydurması olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine Hariciye Nezareti tarafından söz konusu tercümanın görevden alınması konusunda Fransız Büyükelçiliği'ne tebligat yapılmıştır. Elçilik tarafından verilen cevapta, yapılacak araştırmanın sonucunda, bu bilgiyi verenin şiddetli şekilde cezalandırılacağı, tercümanın da orada geçici olarak bulunduğu ve yeni görev yeri olan Maraş'a gideceği ifade edilmiştir. Böyle bir kişinin Maraş'ta görevlendirilmesi de doğru bulunmamış ve konu hakkında vilayete gerekli tebligat yapılmıştır.⁶⁰

Fransız konsolosları altı vilayette (Van, Bitlis, Mamuretülaziz, Sivas, Erzurum, Diyarbakır) görev yapan Ermeni piskoposlarının Patrikhane ile gizlice haberleşmeleri konusunda da yardımcı olmuşlardır.⁶¹ Kendilerine başvuran Ermeni piskoposların mektuplarını kendi resmi zarflarının içine koyan konsoloslar, söz konusu yazıları İstanbul'daki Büyükelçiliğe göndermişler, elçiler de zarfların içinden çıkan Patrikhane'ye hitaben yazılmış bu mektupları Patrikhane'ye göndermişlerdir. Osmanlı Devleti ise, Patrikhane'nin bu şekilde haberleşmesine engel olabilmek için söz konusu vilayetlerin valilerinden ve polis müdürlerinden Ermeni piskoposların bölgedeki konsoloslarla olan ilişkilerini sıkı bir şekilde gözlemelerini ve bu şekilde haberleşmelere kesinlikle fırsat tanınamalarını istemiştir.⁶²

Fransa'nın Bağımsız Bir Ermeni Devleti Kurulması Konusundaki Politikası

Fransa, Ermenilerin çıkardıkları her olay sonrası Ermeniler için ıslahat yapılması konusunda Osmanlı Devleti'ne baskı yapan devletlerden birisi olmakla birlikte, bu dönemde Fransız devlet adamları bağımsız bir Ermenistan projesine sıcak bakmamışlar,

⁵⁹ BOA, A.MKT.MHM. 637/30, 660/2.

⁶⁰ BOA, Y.A.HUS. 424/10. Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e yazılan Rumi 11 Ocak 1902 tarihli yazı ve Sadaret'ten yazılan Rumi 14 Ocak 1902 tarihli yazı.

⁶¹ Yalnız Fransız konsolosları değil, İngiliz ve Rus konsolosları da Ermeni piskoposlarının Patrikhane ile gizlice haberleşmelerine yardımcı olmuşlardır. BOA. Y. PRK. AZJ. 52/60.

⁶² BOA. Y. PRK. AZJ. 52/60.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

yalnızca Ermenileri Fransız çıkarları doğrultusunda kullanmayı planlamışlardır. Fransız Elçisi M. P. Cambon'un II. Abdülhamid ile görüştüğü tarihlerde, Fransa Dışişleri Bakanı Mösyö Hanotaux da, Fransa Parlamentosu'nda Ermeni Meselesi konusunda bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında, Ermenilerin çıkardıkları olaylar konusunda Osmanlı yönetimini suçlayan ve Ermenilerin durumlarının iyileştirilmesi için biran önce ciddi ıslahatların yapılmasını isteyen Hanotaux, Ermeni nüfusu ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü konusunda ise şunları söylemiştir: "... Ermeni halkının, elimizdeki istatistiklerden anlaşıldığı gibi tüm Osmanlı ahalisine göre yüzde on üçten fazla olmadığı bir gerçektir. Anadolu vilayetlerindeki Ermenilerin toplam miktarı şüphesiz üç milyon değildir. Zaten Ermeniler bahsedilen eyaletlere eşit miktarda değil, bazı yerlerde sık ve bazı yerlerde dağınık bir şekilde bölünmüşlerdir. Sözün kısası hiçbir vilayette bir nokta bulunamaz ki orada bu zavallı ahali hakikaten çoğunlukta olsun ve etrafında bir şekilde muhtariyet idaresi usulünün uygulanabileceği bir merkez oluşturulabilsin. ... Genel ve özel durumların bütünüyle düzeltilmesini Padişah'tan istemek için devletlerin İstanbul'da harekete geçmeleri mümkün ve gerekli ise de, bu hareketler Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne ve antlaşmalardan kaynaklanan durumlara asla zarar vermemelidir. Fransa daima bu görüşte kararlı olmuştur. Denilebilir ki burası, Fransız politikası ve tarihinin geçmişte en fazla uymaya gerek gördüğü örneklerdendir..."⁶³

Fransa'nın bağımsız bir Ermenistan'a sıcak bakmadığını, yine Fransız Elçisi M. P. Cambon'un, 20 Şubat 1894'te Fransa Dışişleri Bakanı Casimir Pirier'ye gönderdiği mektupta da açıkça görmekteyiz: "... Bağımsız bir Ermenistan mı? Kesinlikle bu düşünülemez. Ermenistan, Bulgaristan ve Yunanistan gibi tabii hudutlarla çevrili, birleşik bir halk kütleleriyle sınırlanmış bir yer değildir. Ermeniler Türkiye'nin her köşesine dağılmış bulunuyorlar. Buna, Ermenistan'ın Türkiye, İran ve Rusya arasında parçalanmış olduğunu da ilave ediniz. Beklenmeyen bir savaş sonucunda, eğer Avrupa, bir Ermenistan kurulmasını teklif etmiş olsa, yeni hükümetin yerini tayin ve tespit hemen hemen imkânsızdır. Aynı zorluk, yarı bağımsız bir il kurulmasında da söz konusudur. Ermenistan nereden başlayıp nerede bitiyor? Kala kala ıslahat vaadi kalıyor. Fakat Türkiye'de bu gibi vaatlerin ne demek olduğu bilinmektedir. Bir ıslahat yapılması için önce her şeyi ıslah etmek gerekir. 15 yıl önce Ermenileri memnun edecek ıslahat ve değişikliklerin bugün

⁶³ BOA., Y.A.HUS. 362/8. Hariciye Nezareti'ne Paris Büyükelçiliği'nden gelen 6 Kasım 1896 tarihli ve 597 numaralı telgraf.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

kendilerine yetmeyeceğinden de korkulur. O halde Ermeni sorunu için bir hal çaresi, bir sonuç mümkün değildir... ”⁶⁴

Ancak, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında Rusya ve İngiltere ile aralarındaki sorunları halleden Fransa, bu ülkelerle Osmanlı topraklarını paylaşma planları yapmaya başlamıştır.⁶⁵ Ne var ki büyük devletlerin emperyalist amaçlarına hizmet eden Ermenilere, I. Dünya Savaşı başlarında imzalanan gizli paylaşım anlaşmalarında da toprak verilmeyecek, tam tersine bu paylaşımlarda Ermenilerin göz diktiği toprakları Fransa ve Rusya kendi arasında paylaşacaktır.⁶⁶ İtilaf Devletleri, bir Ermeni Devleti kurulması gereğinden ilk kez 1917 Rus ihtilâlinden sonra söz etmeye başlayacaklardır.⁶⁷

Sonuç

Ermeni meselesinin ortaya çıkması ve gelişmeleri 19. yüzyılın büyük devletlerinin Osmanlı Devleti üzerinde yürüttükleri politikardan bağımsız olarak ele alınamaz. Özellikle yüzyılın sonlarında hasta adam olarak görülen Osmanlı Devleti'nin mirasının nasıl paylaşılacağı meselesi, Ermeni meselesinin şekillenmesinde en büyük etken olmuştur. Bu bağlamda Ermeni meselenin ortaya çıkışı ve gelişmelerinin anlaşılabilmesi için, Osmanlı Devleti üzerinde çıkar çatışmaları yaşayan dönemin büyük devletlerinin politikalarının iyi tespit edilmesi gerekir. İşte, Osmanlı Ermenilerinin durumunun bir sorun olarak ortaya çıkmasında etkisi büyük olan söz konusu devletlerinden birisi de Fransa olmuştur.

Fransa, Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilerle ilk ilgilenen devlet olmuş ve bu ilgisini de Anadolu üzerindeki ekonomik çıkarlarını artırmak için uzun süre devam ettirmiştir. Bölgedeki ekonomik ve siyasi nüfuz alanını artırmak isteyen Fransa, bu amaçla Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan Katoliklerin koruyucusu rolünü üstlenmiştir. Bu çerçevede Fransa, özellikle Gregoryen Ermenileri Katolikleştirmek üzerinde faaliyetlerde bulunmuş ve bunda da büyük oranda başarılı olarak, 1830'da Katolik Ermeni Kilisesi'nin kurulmasını sağlamıştır. Fransa'nın da büyük destek verdiği söz

⁶⁴ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yay., İstanbul 1987, s. 427-428.

⁶⁵ Geniş bilgi için bak. Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2003, s. 381-442.

⁶⁶ Bige Sükan Yavuz, “Türk Kurtuluş Savaşı Sırasında Fransa'nın Anadolu'daki Çıkarları ve Ermeniler”, **Ermeni Araştırmaları**, S:9 (Bahar 2003). Sykes-Picot Anlaşması'na göre Fransa, Suriye'nin dışında Çukurova (Kilikya), Sivas, Elazığ, Maraş, Antep ve Mardin'i de elde ediyordu. Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1986, s. 19-20.

⁶⁷ Yahya Akyüz, “Kurtuluş Savaşımız ve Fransa'da Ermeni Propagandası”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S: 66 (Mart 1973), s. 21-24.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

konusu misyonerlik faaliyetleri, Ermenilerin Osmanlı Devleti aleyhinde harekete geçmelerinde çok önemli bir etki meydana getirmiştir.

Şark meselesinin yeni bir aşamaya girmesine neden olan Berlin Antlaşması, aynı zamanda Ermeni meselesini de siyasi olarak başlatmıştır. Bu dönemde özellikle yurt dışından gelen komitecilerin faaliyetleri ve kışkırtmaları sonucunda, Ermeniler tarafından Anadolu'nun pek çok yerinde isyanlar çıkartılmıştır. Bundaki asıl amaç, dikkatleri Osmanlı Ermenileri üzerine çekmek ve Berlin Antlaşma'nın 61. maddesinde öngörülen reformların hayata geçirilmediği iddiası ile büyük devletlerin meseleye müdahale etmesini sağlamak olmuştur. İşte söz konusu isyanlar sonrası, reformların yapılmadığı iddiası ile Ermenilerin koruyuculuğunu üstlenen devletlerden birisi de Fransa olmuştur. Bu durum, Ermenilerin çıkardıkları isyanları önlemeye çalışan Osmanlı Devleti ile Fransa'yı pek çok kez karşı karşıya getirmiştir.

Fransa'nın yürüttüğü bu politikalar üzerinde, şüphesiz Fransa'da yaşayan Ermenilerin de etkisi olmuştur. Söz konusu Ermenilerin özellikle basın yolu ile yürüttükleri propaganda faaliyetleri sonucunda, Fransa'da Ermeni meselesi konusunda Osmanlı Devleti aleyhinde bir kamuoyu oluşmaya başlamıştır. Fransa'da yaşayan Ermeniler, bununla da yetinmemişler ve Fransa'nın Ermeni meselesine doğrudan müdahil olması için Fransız Hükümeti nezdinde girişimlerde bulunmuşlardır. Bu da, Fransa ile Osmanlı Devleti arasında çıkan problemlerin bir başka nedeni olmuştur.

Bu dönemde, Ermeni meselesi bağlamında Osmanlı-Fransız ilişkilerinde ortaya çıkan sorunların diğer bir nedenini ise, Osmanlı Devleti'nde görev yapan Fransız görevlilerinin Osmanlı Devleti'nin iç hukukunu hiçe saymaları ve kendilerini, asi Ermeniler gözünde koruyucu bir makam olarak göstermeye çalışmaları oluşturmuştur.

Sonuç olarak, Berlin Antlaşması sonrası şekillenen Fransız-Ermeni ilişkilerinin, karşılıklı çıkar ilişkileri üzerine kurulduğunu söyleyebiliriz. Ermeniler, Osmanlı toprakları üzerinde kurmayı planladıkları Ermenistan Devleti'ne destek vermesini sağlamak için Fransa nezdinde her türlü girişimlerde bulunurlarken, Fransa da, kendisi açısından hem iyi bir pazar hem de zengin bir hammadde kaynağı olarak gördüğü Osmanlı Devleti üzerindeki çıkarlarını sürdürebilmek için Ermenilerin yanında yer almıştır. Bununla birlikte Fransız devlet adamlarının açıklamalarından rahatlıkla anlaşılacağı gibi Fransa, Osmanlı Devleti toprakları üzerinde özellikle İngilizlerin veya Rusların kontrolüne girmesi muhtemel bir Ermeni Devleti kurulması fikrine sıcak bakmamıştır. Bu durum, Fransa'nın Ermenileri

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

yalnızca bölgedeki siyasal, ekonomik ve kültürel çıkarlarını sürdürülebilmek amacıyla kullanmayı planladığının açık bir göstergesi olmuştur.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- a) Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR.SYS.), Dosya no: 78-6, Gömlek no: 60; Dosya no: 469, Gömlek no: 59; Dosya no: 65, Gömlek no: 59; Dosya no: 2747, Gömlek no: 57; Dosya no: 2748, Gömlek no: 3; Dosya no: 2748, Gömlek no: 4; Dosya no: 2748, Gömlek no: 6; Dosya no: 2748, Gömlek no: 12; Dosya no: 2748, Gömlek no: 59; Dosya no: 2749, Gömlek no: 7; Dosya no: 2749, Gömlek no: 12; Dosya no: 2749, Gömlek no: 13; Dosya no: 2749, Gömlek no: 25; Dosya no: 2749, Gömlek no: 31; Dosya no: 2749, Gömlek no: 110; Dosya no: 2750, Gömlek no: 76; Dosya no: 2781-1, Gömlek no: 12; Dosya no: 2781-1, Gömlek no: 13; Dosya no: 2786-1, Gömlek no: 242; Dosya no: 2786-1, Gömlek no: 244; Dosya no: 2786-1, Gömlek no: 249; Dosya no: 2786-1, Gömlek no: 250; Dosya no: 2788, Gömlek no: 23; Dosya no: 2789, Gömlek no: 8; Dosya no: 2793, Gömlek no: 12; Dosya no: 2802, Gömlek no: 4; Dosya no: 2817-1, Gömlek no: 44; Dosya no: 2817-1, Gömlek no: 110; Dosya no: 2817-1, Gömlek no: 118; Dosya no: 2817-1, Gömlek no: 178; Dosya no: 2865, Gömlek no: 11; Dosya no: 2865, Gömlek no: 63; Dosya no: 2866, Gömlek no: 32.
- b) Sadaret Mühime Kalemî Evrakı (A.MKT.MHM.), Dosya no: 637, Gömlek no: 30; Dosya no: 642, Gömlek no: 2; Dosya no: 651, Gömlek no: 10; Dosya no: 651, Gömlek no: 17; Dosya no: 652, Gömlek no: 28; Dosya no: 660, Gömlek no: 2; Dosya no: 673, Gömlek no: 13; Dosya no: 673, Gömlek no: 25; Dosya no: 698, Gömlek no: 16.
- c) Yıldız Arşivi Sadaret Hususî Maruzat (Y.A.HUS.), Dosya no: 362, Gömlek no: 8; Dosya no: 377, Gömlek no: 54; Dosya no: 424, Gömlek no: 10.
- d) Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV.), Dosya no: 138, Gömlek no: 71; Dosya no: 168, Gömlek no: 65.

- e) Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.), Dosya no: 110, Gömlek no: 18; Dosya no: 119, Gömlek no: 45.
- f) Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti (Y.PRK.BŞK.), Dosya no: 48, Gömlek no: 60.
- g) Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA.), Dosya no: 21, Gömlek no: 1.
- h) Yıldız Perakende Mabeyn Evrakı, Arzuhal ve Jurnaller (Y.PRK.AZJ.), Dosya no: 52, Gömlek no: 60.

II. Araştırma ve İncelemeler

- AKYÜZ, Yahya, “Kurtuluş Savaşımız ve Fransa'da Ermeni Propagandası”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S:66 (Mart 1973), s. 21-24.
- ARMAOĞLU, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2003.
- AYDIN, Dündar, “Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkmasında Fransa'nın Rolü”, **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu**, Kurtuluş Ofset Basımevi, Ankara 1985, s. 285–299.
- ERİM, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarihi Metinleri**, C. I, Ankara 1953.
- Ermeni Komitelerinin Emelleri ve İhtilal Hareketleri Meşrutiyetten Önce ve Sonra**, Haz: Mehmet Kanar, Der Yay., İstanbul 2001.
- EVREN, Gürbüz, **Ermeni Sorunundaki Çıkar Odakları**, Ümit Yay., Ankara 2002.
- HOCAOĞLU, Mehmed, **Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler**, İstanbul 1976.
- KUNDAKÇI, Hasan, **Emperyalizmin Maşası Ermeniler**, İstanbul 2006.
- KURAT, Yuluğ Tekin, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1986.
- ÖZÇELİK, İsmail, **Ermeni Sorunu ve Gerçekler**, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2005.
- POLAT, İlknur, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

SARAY, Mehmet, **Ermenistan ve Türk Ermeni İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2005.

TUNCER, Hüner, **19. Yüzyılda Osmanlı-Avrupa İlişkileri**, Ümit Yay., Ankara 2000.

URAS, Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul 1987.

YAVUZ, Bige Sükan, "Türk Kurtuluş Savaşı Sırasında Fransa'nın Anadolu'daki Çıkarları ve Ermeniler", **Ermeni Araştırmaları**, S:9 (Bahar 2003).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*